

необхідністю, а не інтересами приватних осіб» і, що «ніколи ще аграрне питання не було таким близьким до свого розумного вирішення, як в листопаді 1918 року в Україні» [2, 54; 287].

У сучасній українській історіографії немає єдності в оцінці земельної реформи П. Скоропадського. Проголошені гетьманом наміри іноді сприймаються як здійснені політичні та економічні кроки. Глибоко та всебічно проаналізувавши основні заходи щодо запровадження земельної реформи, Р. Пиріг в оцінці практики реалізації аграрної політики гетьманату відзначив, «що гетьман та Рада Міністрів не проявили достатньої політичної волі, не задіяли ефективних механізмів позбавлення поміщиків землі» [8, 72], і обгрунтував об'єктивні та суб'єктивні причини невдалої спроби еволюційного розв'язання проблеми земельних відносин в Українській державі [8, 81 – 82].

Непослідовність та різнобічність у трактуванні й вирішенні аграрного питання в особистих спогадах П. Скоропадського зумовлена теоретичним баченням гетьманом кінцевого результату його втілення. Проте, на нашу думку, йому не вдалося знайти шляхи та механізми (а можливо, і гідних організаторів та виконавців), які би допомогли його зреалізувати.

1. Скоропадський П. Споми́ни / П. Скоропадський. – К. : Видавництво «Україна», 1992. – С.10 – 112.
2. Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський. – К.; Філадельфія : [б. в.], 1995. – С.45 – 401.
3. Пеленський Я. Передмова: Спогади Гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918) // П. Скоропадський. Спогади. – К., Філадельфія: [б. в.], 1995. – С.11 – 34.
4. Любовець О. М. Політична опора Гетьманату П. Скоропадського / О. М. Любовець // Український історичний журнал. – 2013. – №3. – С.31 – 44.
5. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – К. : Держ. ком-т архівів України, 2003. – 282 с.
6. Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 304 с.
7. Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917 – 1920 рр. в Україні / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2008. – №1. – С.75 – 88.
8. Пиріг Р. Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі / Р. Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2006. – №3 – С.68 – 84.
9. Корновенко С. В. Аграрне законодавство П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення земельного питання (1918 – 1921 рр.) / С. В. Корновенко // Український історичний журнал. – 2008. – №4 – С.72 – 81.
10. Ковальова Н. А. Діяльність уряду Української Держави у сфері аграрних відносин / Н. А. Ковальова, С. В. Корновенко, Б. В. Малиновський, О. В. Михайлик, А. Г. Морозов. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.). – Черкаси. : Арт, 2007. – С.89 – 103.
11. Корновенко С. В. Г. Колокольцев і аграрна реформа П. Скоропадського / С. В. Корновенко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С.196 – 203.
12. Михайлюк О. П. Гетьманський режим і селянство: причини конфронтації / О. П. Михайлюк // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р. Збірник. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С.256 – 266.

Р.Я. Пиріг

ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ГЕРБЕЛЯ НА ПОСАДІ МІНІСТРА ПРОДОВОЛЬЧИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (СЕРПЕНЬ – ЛИСТОПАД 1918 РОКУ)

Вперше в історичній літературі досліджено діяльність міністра продовольчих справ Української гетьманської держави С. Гербеля. Висвітлено заходи з реорганізації апарату і установ Мінпроду, боротьби із спекуляцією, розширення мережі закупівельних організацій, виконання експортних зобов'язань перед Центральними державами, правового регулювання внутрішнього продовольчого ринку. Наведено нові біографічні дані про міністра.

Ключові слова: С. Гербель, продовольча справа, Мінпрод, уряд, закупівля зерна, експортні поставки.

For the first time the research explores S. Herbel's activity, who was the minister of food affairs of Ukrainian Hetman State. The author shows measures on reorganization of apparatus and institution of the Ministry of Food, fight with speculation, widening of purchasing organizations network, fulfillment of export obligations before the Central States, legal regulations of internal food market. New biographical data are provided.

Key words: S. Herbel, food affairs, Ministry of Food, government, grain purchases, export deliveries.

5 серпня 1918 р. уряд прийняв відставку міністра продовольчих справ Ю. Соколовського, а наступного дня за поданням прем'єра Ф. Лизогуба на цю посаду була схвалена кандидатура Сергія Миколайовича Гербеля – одного з визначних адміністраторів дореволюційної Росії. Він народився 1856 р. в Петербурзі у дворянській родині німецького походження. Його батько – Микола Васильович, військовий у відставці, широко відомий як поет, перекладач і видавець. Він був знайомий з Т. Шевченком, здійснив публікацію російською мовою близько двадцяти його творів, зокрема «Кобзар» та «Гайдамаки» [1].

С. Гербель закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище, п'ять років перебував на військовій службі, але у 1883 р. вийшов у відставку і поселився у родинному маєтку на Херсонщині, активно займався громадською діяльністю, обирався головою Херсонської повітової та губерньської земських управ. У 1902 – 1904 рр. обіймав посади Харківського віце-губернатора та губерньатора. Потім – начальник управління у справах місцевого господарства МВС Російської імперії. У 1912 р. був призначений членом Державної ради, де приєднався до групи правих. У роки Світової війни – головноуповноважений з постачання продовольства Російській армії. Після жовтневого перевороту в Петрограді повернувся в Україну [2].

С. Гербель не був новою людиною в урядових колах, оскільки впродовж червня – липня 1918 р. обіймав посаду Уповноваженого голови Ради Міністрів Української Держави при командуванні Австро-Угорської Східної армії в Одесі. Вперше як міністр взяв участь у засіданнях уряду 12 серпня. Він добре усвідомлював, що Ю. Соколовський був звільнений за нездатність приборкати спекуляцію на продовольчому ринку, налагодити ефективну заготівлю хліба, насамперед для виконання експортних зобов'язань. Його м'якотілість та нерішучість були

загальновідомими. Новий міністр мав продемонструвати тверді вольові якості. Наведення порядку він розпочав з апарату та установ Мінпроду, звільнивши 350 осіб, проти ста, з яких були відкриті кримінальні справи за спекуляцію і саботаж [3, 221].

Був також посилений управлінський апарат відомства. Членами ради міністра стали М. Антонов – відомий харківський землевласник, колишній депутат Державної Думи і С. Франкфурт – видатний учений-аграрник. Обидва входили до президії ПРОТОФІСУ. Членом ради міністра був затверджений і Ю. Соколовський. Було також призначено п'ять нових директорів департаментів Мінпроду [4, 173, 237].

Ще перебуваючи в Одесі, С. Гербель в інтерв'ю місцевим газетам і в бесіді з німецьким консулом Онесзейтом відкрито задекларував своє неприйняття хлібної монополії як інструменту вилучення у селян зернових надлишків. Він висловив упевненість в тому, що йому вдасться переконати в цьому німецьке командування. Безперечно, це не могло не привернути увагу німецьких військових і дипломатів у Києві. Адже саме під їхнім тиском Рада Міністрів й запровадила хлібну монополію.

Незабаром С. Гербель був змушений давати пояснення послові А. Мумму щодо своїх інтерв'ю. 18 серпня на засіданні уряду міністр з цього приводу зробив позачергове повідомлення, наголосивши, що німецький дипломат вимагає від Ради Міністрів прийняття постанови про збереження хлібної монополії. Уряд доручив керуючому МЗС Д. Дорошенку з'ясувати це питання [4, 174]. Але тому не вдалося похитнути віру німців у доцільності хлібної монополії.

Незважаючи на це, новий міністр вдався до часткових заходів регуляторного характеру, які сприяли лібералізації ринку продовольчих товарів. Адже крім офіційної державної монополії на хліб, існували введені наказами Мінпроду численні обмеження щодо інших видів продовольства. С. Гербелю вдалося домогтися вільного продажу молочних продуктів, масла, сала, яєць, риби тощо. Він анулював тверді ціни на сіль. Все це сприяло насиченню продовольчого ринку, стабілізації цін, зменшенню спекуляції [5, 190].

Після першого місяця перебування на посаді міністра С. Гербель 13 вересня виступив на засіданні уряду з доповіддю про стан продовольчої справи. Він указав на основні гальмівні чинники, серед яких й незадовільна робота залізничного відомства. Міністр шляхів сполучень Б. Бутенко пояснював це наслідками страйку, нестачею вагонів і гострим дефіцитом мастильних матеріалів. З метою всебічного вивчення усіх питань щодо продовольчої справи в країні та вироблення термінових заходів створювалася спеціальна нарада у складі міністрів продовольчих справ, торгівлі і промисловості, шляхів сполучень і військового [4, 245 – 254зв.].

Одночасно С. Гербель уживав заходів до активізації заготівлі зерна Державним хлібним бюро. Він вимагав розширити їхню низову мережу аж до волосних агентів. Філіям ДХБ було дозволено залучати до закупівельних операцій кооперативні, хліборобські спілки, земські органи, приватних підприємців. Усвідомлюючи, що в окремих регіонах обов'язкові заготівлі зерна на вивіз за кордон підривають продовольчі ресурси, він приймає кардинальне рішення – доручити збір збіжжя на експорт Херсонській, Подільській та Мелітопольській

конторам ДХБ, зосереджених у найпродуктивніших районах зерновиробництва. У такий спосіб вдалося значні хлібні ресурси в інших місцевостях спрямувати на забезпечення населення.

Чинність економічних угод УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною завершилася у липні, а реалізація була далекою від обумовлених обсягів поставок продовольства і сировини. Посол А. Мумм тиснув на уряд з метою підготовки нової торгівельно-економічної угоди. 9 серпня Рада Міністрів після тривалого обговорення ухвалила постанову про укладання нової угоди [6, 117 – 118].

Для вироблення договору було утворено 8 змішаних українсько-німецько-австрійських комісій. Дві ключові – з експорту хліба та фуражу; з експорту інших видів продовольства очолював заступник міністра продовольчих справ М. Гаврилов. У роботі комісій брали участь провідні фахівці Мінпроду С. Франкфурт, П. Лінниченко, Б. Гуревич та інші. Апарат міністерства готував численні статистичні матеріали.

Переговори розпочалися 10 серпня і тривали рівно місяць. Найбільш принципові положення майбутнього договору розробляли Мінторгпром і Мінпрод. С. Гербель і С. Гутник на засіданні уряду 2 вересня доповіли про основні засади укладення угоди. Рада Міністрів постановила: «Уповноважити міністра торгівлі і промисловості і міністра продовольства укласти з представниками Центральних держав договір про поставки їм хліба і заміну недостатньої кількості хліба цукром і спиртом на підставах, схвалених Радою Міністрів на цьому засіданні» [4, 233].

Переговори від самого початку йшли в напруженій атмосфері. Особливу непоступливість вимогам союзників виявляв голова української частини комісії С. Гутник. З метою досягнення своїх цілей радники німецької делегації запропонували нагородити німецькими орденами прем'єра, міністрів та інших учасників переговорів з української сторони. Незважаючи на інформацію про можливі нагороди, міністр С. Гутник вперто супротивився натиску німецько-австрійської сторони аж до 7 вересня. А потім раптово став поступливим, і 10 вересня договір був підписаний.

Привертає увагу не тільки поспішність укладення такої принципово важливої угоди, але й те, що сталося це за відсутності в державі П. Скоропадського. Саме тоді він перебував з офіційним візитом у Німеччині. Очевидно, в цьому й криється розгладка: такою могла бути плата за дозвіл німецького керівництва П. Скоропадському будувати збройні сили, перебрати владу над Чорноморським флотом та приєднати Крим до України. Після підписання угоди С. Гербель отримав орден корони I ст., його заступник М. Гаврилов – орден корони II ст. з зіркою, радник міністра професор С. Франкфурт – орден корони III ст. [4, 104].

П. Скоропадський, С. Гербель та інші урядовці розуміли, що досить обтяжливі умови економічної угоди є своєрідною платою за військову підтримку і захист гетьманського правління. Очевидно, вони припускали можливу поразку Четвертого союзу у Світовій війні, яка звільнить їх від виконання положень нового договору.

С. Гербель істотно активізував роботу Вищої продовольчої ради – координаційної інстанції керівників українських міністерств та представників

німецької і австро-угорської сторін, – яка мала узгоджувати принципові галузеві питання. Міністр розумів, що уряд не зможе виконати експортні продовольчі зобов'язання, не взявши під контроль вивіз самостійно заготовленої господарськими органами союзників продукції. 4 вересня на засідання Вищої продовольчої ради було прийнято ухвалу про експорт продовольства і сировини лише за нарядами ДХБ і Мінпроду.

Міністр намагався оптимізувати структуру міністерства, вважаючи необхідним залишити за ним функціональні повноваження лише у продовольчій сфері. На початку жовтня уряд ухвалив закон «Про передачу завідування деякими справами з Міністерства продовольства в інші відомства». Зокрема, постачання сільськогосподарської техніки уряд передав Міністерству земельних справ. Було також прийнято рішення передати цукровий департамент Мінпроду і всю справу завідування цукровою монополією до Міністерства фінансів [7, 15].

Прихід С. Гербеля до уряду посилив його праве крило, представлене членами кадетської партії. Якщо Ю. Соколовський, за визначенням В. Винниченка, був «руським малоросом», то С. Гербель – «істинно русским человеком». Він розглядав Гетьманат як явище тимчасове і вірив у відродження Росії. Переконалий прихильник Антанти, він вважав союз з Німеччиною неприродним.

Початок розпаду Четверного союзу восени 1918 р., майже очевидна поразка Німеччини у Світовій війні і перемога Антанти реанімували у свідомості міністрів-кадетів надію на відновлення Великої Росії. 17 жовтня 1918 р., побуючись радикалізації самостійницького курсу Гетьмана, десять міністрів-кадетів, включаючи й С. Гербеля, подали прем'єру Ф. Лизогубу записку, в якій задекларували свої погляди на майбутнє України. Вони зводилися до бажання «бачити своє благополуччя в благополуччі інших російських держав і, зокрема, Великої Росії». Фактично йшлося про федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії для «скинення більшовицького ярма і зміцнення державності на всій протяжності колишньої Російської імперії» [8].

Наступного дня кабінет міністрів Ф. Лизогуба подав у відставку, спричинивши тривалу, як на той час, урядову кризу. Тільки у ніч на 25 жовтня вдалося сформувати новий кабінет. Прем'єром залишився Ф. Лизогуб, зберегли посади й шість колишніх міністрів, зокрема й С. Гербель. Рада Міністрів другого скликання працювала в атмосфері наростання внутрішньополітичної напруженості і очікування розв'язки Світової війни.

Урядова активність міністра С. Гербеля у жовтні – листопаді явно знизилася. Він провів лише один законопроект про ліквідацію установ Мінпроду – продовольчих управ, утворених ще за постановою Тимчасового уряду від 26 березня 1917 р., і передачу завідування продовольчою справою органам місцевого управління [7, 32, 42].

Оцінюючи діяльність С. Гербеля як міністра, слід відзначити, що порівняно зі своїм попередником він діяв рішучіше і цілеспрямованіше. Йому вдалося посилити роботу апарату Мінпроду, очистивши від спекулянтів і хабарників, розширити мережу установ і агентів Державного хлібного бюро, збільшити обсяги заготівель хліба з нового врожаю, створити продовольчі запаси у столиці і промислових центрах,

перекласти основні обсяги експортних закупівель на південні регіони масового зерновиробництва. Врешті геополітична ситуація завершальної фази Світової війни фактично зняла диктат союзників у справі «хлібного миру».

Поразка Четверного союзу у війні, виведення окупаційних частин з України спонукали опозиційні сили, представлені Українським національним союзом, до підготовки збройного повалення гетьманського режиму. П. Скоропадський, усвідомлюючи повну залежність подальшої долі України від позиції Антанти, 14 листопада відправив уряд Ф. Лизогуба у відставку і спеціальною грамотою проголосив курс на федерування з небільшовицькою Росією. Тобто повертається на позиції, яку задекларували міністри-кадети у відомій «Записці десяти».

Реалізувати новий політичний курс мав вже інший уряд, сформований в основному з діячів проросійської орієнтації. Головою Ради Міністрів став С. Гербель. Визначальними при цьому були його тверді антантофільські погляди. Рівно місяць кабінет міністрів працював у стані облоги Києва, зосередившись на організації оборони столиці, в основному, силами російського офіцерства.

Після отримання інформації про відречення П. Скоропадського від посади уряд 14 грудня прийняв останню ухвалу: «Обговоривши вимоги Директорії, Рада Міністрів постановила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії» [9, 1–2]. Прем'єр-міністр відмовився залишити Київ.

Створена Директорією Верховна слідча комісія з розслідування діяльності уряду Скоропадського висунула всьому складу останнього уряду звинувачення у намаганні «скасувати українську державність і прилучити Україну до Московської (Російської) держави озброєною силою». С. Гербель, кілька міністрів та інших осіб були заарештовані.

Спочатку вони утримувалися в Лук'янівській в'язниці, а потім залізницею рейдували разом із урядовими установами УНР до Вінниці, Жмеринки, Проскурова, Кам'янця. Члени слідчої комісії проводили допити, попри важкі умови утримання і серйозні захворювання бранців. Тільки 9 квітня 1919 р. вони були звільнені Кам'янецьким окружним прокурором і виїхали до сусіднього Хотина, а звідти до Одеси [10, 186–190; 11, 1–6]. Згодом С. Гербель дістався Добровольчої армії, де певний час займався продовольчим постачанням військ. Емігрував до Німеччини, де й помер у 1936 р. [12].

1. <http://slovari.yandex.ru>

2. <http://liongroup.kiev.ua/?p=1361>

3. Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський. – Київ-Філадельфія, 1995.

4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.173, 237.

5. ЦДАВО України. – Ф.2196. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.190.

6. Пуріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Р. Пуріг. – К., 2008. – С.117-118.

7. ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.15.

8. Киевская мысль. – 1918. – 18 жовтня.

9. ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.1-2.

10. Андрієвська Л. Нові архівні документи про долю міністрів останнього уряду Української Держави / Л. Андрієвська // Студії з архівної справи і документознавства. – 2004. – №12. – С.186-190

11. ЦДАВО України. – Ф.1125. – Оп.1. – Спр. 1-6.

12. http://antiquecity.com.ua/ukr/aukcjon-terra-decorum-no3/18_para-ikornic-z-gerbom-rodu-gerbel.